

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ГАРМОНІЗАЦІЇ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ МІЖ ПРАВОМ ВЛАСНОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНОЮ ВЛАДОЮ

Артюмова Тетяна Іванівна

д. е. н., доцент

головний науковий співробітник

ДУ «Інститут економіки

та прогнозування НАН України»

м. Київ, Україна

Анотація В умовах ринку інститут приватної власності знаменує вищу форму прояви суспільних відносин відчуження. Подолати протиріччя між правом власності та економічною владою покликаний інститут наукового управління, який, через гармонізацію відносин економічної ефективності і соціальної справедливості, здатний надати адекватні відповіді на виклики глобальних ринкових трансформацій.

Ключові слова: відносини власності, суспільне відчуження, протиріччя між правом власності та економічною владою, інститут наукового управління, державно-приватне партнерство, соціальна відповідальність організації.

Відносини власності становлять передумову і основу системи суспільних економічних відносин, а також є її продуктом, результатом. В умовах ринку суб'єкти набувають статусу економічних акторів завдяки інституту приватної власності. Вважається, що легалізація і повага прав власності є найважливішими нормами, що конституюють ринкову систему господарювання. При цьому відповідно до конституції ринку, економічним суб'єктам вигідно вступати в права власності та дотримуватися їх, бо, *по-перше*, право власності є одним з інститутів, що знижують невизначеність в суспільних взаємодіях. Теорія ігор, зокрема, прояснює механізм зниження невизначеності у

взаємодіях на прикладі вибору акторами (за умов фіксованих прав власності) одного з варіантів гри, коли рівновага за Нешем або відсутня, або не є єдиною. По-друге, при встановленні і дотриманні прав власності оптимізується використання обмежених ресурсів. В якості ілюстрації останнього постулату пропонується розглянути ситуацію випасу стад двома пастухами на двох пасовищах [1]. Пасовища розрізняються родючістю, але в цілому запаси кормів на будь-якому з них недостатні для одночасного випасу двох стад.

Найпростішим способом упорядкування доступу до обмеженого господарського ресурсу може стати введення правила черговості, коли пріоритет використання певного пасовища закріплюється за тим пастухом, який першим привів на нього своє стадо. Втім, механізм черги не знижує, а посилює стан невизначеності для пастухів в момент прийняття ними рішення, на яке пасовище вести стадо. І така невизначеність постійно відтворюватиметься.

Альтернативою правилу черговості є встановлення (специфікація) прав власності на пасовища, коли один пастух стає власником першого пасовища, інший – другого. Розрахунки (виконані з урахуванням принципу кооперації за наявності двох рівнозначних з точки зору оптимальності за Парето результатів) показують, що навіть в умовах володіння ресурсами гіршої якості власник отримує гарантований виграш, що перевищує його вигоди до встановлення прав власності. Особливо низькими є виграші обох пастухів в разі одночасного використання ними одного пасовища. Поширюючи ситуацію «пастушачої дилеми» на все суспільство, прихильники інституційних підходів ідентифікують так звану проблему «трагедії суспільної власності», що складається в нераціональному (аж до варварського) використанні ресурсів, що знаходяться у відкритому доступі. На їхню думку, до виснаження ресурсів, що знаходяться у відкритому доступі, призводить невідповідність приватних і суспільних витрат їх використання. Тобто за відсутності чітко встановлених прав власності на ресурс його використання продукує низку негативних зовнішніх ефектів – екстерналій.

Встановлення (специфікація) прав власності здійснюється відповідно до певної суспільно-правової традиції. Ринкові відносини ґрунтуються переважно на двох правових системах: загального (common law) і цивільного – романо-німецького (civil law) – права. Такі правові системи розрізняються.

По-перше, різними є джерела права. У романо-німецькій традиції нові норми права виникають на основі дедукції, як похідні від існуючих законів – Конституції, кодексів, регламентів, декретів тощо. У загальному праві центральну роль відіграє прецедент, який впливає з традицій, приховується в попередніх рішеннях судів за схожим питанням.

По-друге, відмінності стосуються ролі судді як суб'єкта прийняття юридичних рішень. У романо-німецькому праві дії судді обумовлюються правилом «підпорядкування закону»; його завданням є пошук і застосування такої правової норми, яка найкращим чином описує спірну ситуацію. Загальне право надає судді більшу свободу дій – він не тільки інтерпретує існуючі правові норми, але певною мірою (через механізм прецеденту) створює них. Орієнтуючись на винесення справедливого рішення, суддя має право звернутися не тільки до існуючих норм, а й до суб'єктивних критеріїв справедливості.

Механізми специфікації прав власності в контексті двох зазначених правових систем також відрізняються; тут по-різному трактується саме право власності. Так, в межах романо-німецького права, право власності розглядається як єдине, необмежене і неподільне. Це передбачає, що власником певного ресурсу може бути лише один суб'єкт, і він наділяється трьома основними повноваженнями – володінням (abusus), користуванням (usus fructus), розпорядженням (usus). Загальне право виходить з концепції власності як складного пучка правомочностей; причому правомочності на один ресурс можуть належати різним суб'єктам. Специфікація права власності передбачає тут не визначення єдиного абсолютного власника певного ресурсу, а чітке закріплення певного власника за кожним правочином.

Втім, незалежно від способів його ідентифікації та встановлення, інститут приватної власності знаменує вищу форму прояви відносин соціально-економічного відчуження і в згорнутому вигляді містить всі інші його суспільні форми. Подолати протиріччя між правом власності та економічною владою покликаний інститут наукового управління на мікро- (інститут менеджменту) і макро- (інститут державного управління в формі економічної політики) рівнях господарювання. Такий інститут, через забезпечення гармонійного взаємозв'язку відносин економічної ефективності і соціальної справедливості, здатний надати адекватні відповіді на виклики глобальних ринкових трансформацій, фінансіалізації, цифровізації економіки. Реалізація інституту наукового управління передбачає становлення інститутів державно-приватного партнерства та соціальної відповідальності організації.

Ще наприкінці XIX ст. А. Маршалл визначає наукове управління як основу організації виробництва, а саму організацію, поряд з працею, землею і капіталом, ідентифікує як найважливіший фактор виробництва, що безпосередньо обумовлює підвищення продуктивності суспільної праці [2, т.1, книга 4]. На рубежі XIX-XX ст. дослідні програми в галузі наукового управління отримали потужний імпульс до розвитку зусиллями цілої плеяди видатних вчених (Ф. Тейлора [3], Дж. Гелбрейта [4], Т. Веблена [5], О. Богданова, Л. Канторовича, С. Струмліна, В. Немчинова, Ф. Гилбрета, Г. Емерсона, Г. Форда, П. Друкера, Г. Мінцберга й інших) в різних країнах світу. Втім, протягом XX ст. їх методологічна платформа зазнала певну деформацію. Започаткована як широка течія інституційного характеру, теорія соціально-економічної організації сегментувалася і відокремилася сферами мікро- і макроекономіки, економічної політики (політичної економіки), менеджменту, маркетингу, інституційної теорії організації і багатьох інших, які за своєю природою стали переважно функціональними. Методологічне «виснаження» загальної теорії соціально-економічної організації істотно позначилося і на тлумаченні предмета її окремих сфер, і на самій практиці суспільної організації на всіх її рівнях.

Розпад системи традиційного соціалізму знецінив її методологічну платформу у вигляді загальної соціально-економічної державної політики. Глобальна фінансово-економічна криза визначила межі наукової організації в формі менеджменту і посилила невизначеність господарських перспектив в умовах наростання глобальних викликів буття. Внаслідок знецінення загальної методологічної платформи соціально-економічної організації як інституту, протиріччя між правом власності і економічну владу стало послідовно розвиватися і посилюватися на всіх рівнях господарювання. Глобалізація, фінансіалізації і цифровізація виробництва зумовили:

розмивання суспільно нормальних умов виробництва,

наростання соціально-економічної диференціації,

формування суспільних протиріч нового типу, в тому числі, протиріччя між державою і більшістю населення,

тенденцію втрати людиною самосвідомості, самоідентифікації.

Інститути державно-приватного партнерства, соціальної відповідальності організації, які покликані забезпечити гармонізацію відносин економічної ефективності та соціальної справедливості на мікро- і макрорівнях суспільного господарства, повноцінно не впоралися з власною місією. У самих відносинах власності підсилюється тенденція перерозподілу прав та повноважень, поширюються феномени рейдерства.

Відновлення інституційних підстав для подолання суперечності між правами власності та економічною владою шляхом гармонізації відносин економічної ефективності та соціальної справедливості можливо на шляху подолання кризи фундаментального економічного знання і методологічного відродження загальної теорії соціально-економічної організації.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРИ

1. Schotter A. The Economic Theory of Social Institutions. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
2. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3-х тт. /Пер. с англ. – М.: Изд. Группа «Прогресс», 1993.
3. Тейлор Ф. У. Принципы научного менеджмента / Пер. с англ. А. И. Зак. – М.: Контроллинг, 1991. – 104 с.
4. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Пер. с англ. Под общ. ред Н. Иноземцева, А. Милейковского. – М.: Прогресс, 1979. – 406 с.
5. Веблен Т. Теория праздного класса / Пер. с англ. Вступительная статья С. Г. Сорокиной. Общая редакция В. В. Мотылева. – М.: Прогресс, 1984. – 368 с.